

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/44936>

Please be advised that this information was generated on 2019-03-19 and may be subject to change.

Wat is de beste transcriptie voor het Nederlands?

Carlos Gussenhoven

Radboud Universiteit Nijmegen

1 augustus 2006

Herzien 15 mei 2007

Herzien 24 juli 2007

Abstract

A transcription system for the pronunciation of Dutch words presupposes a phonological analysis of the segments and the stress system, as well as an awareness of the syllables and phonological words. A segmental analysis determines what symbol categories are to be represented, but - given the class of symbols proposed by the International Phonetic Association - otherwise leaves the choice of symbol to four principles. First, the phonetic principle dictates that the phonetic value expressed by the symbol should not deviate unnecessarily from the sound it is meant to represent. Second, the phonological principle requires that symmetries in the system are expressed in the symbol choice. Third, the typographic principle requires that an alphabetic symbol is to be preferred to an exotic one. Fourth, the historical principle requires that a symbol is retained when the phonetic value of the phoneme changes over time. Since these principles are inherently in conflict, a symbol choice will ultimately depend on the purpose for which the transcription is to be used. In the case of Dutch, syllable and word structure can in large part be represented by using spaces between the elements of compounds. Ambisyllabic consonants resulting from a degemination of the final consonant of one word and the initial consonant of the next will need to be written twice, in order to keep this consonant distinct from one that occurs exclusively at the word end as well as from one that occurs exclusively at the word beginning.

1. Inleiding

Wanneer je een Nederlander vraagt of hij ‘auto’ als *oto* of *outo* uitspreekt, leidt dat zelden tot een levendige discussie over variatie in de uitspraak. Mogelijk krijg je niet eens direct antwoord, en blijft er een vage gêne hangen wegens het mislukken van de gespreksopening. Terwijl de spelling een gemakkelijk gespreksonderwerp vormt, is de uitspraak dat maar zelden. In Engeland ligt dat omgekeerd. De vraag hoeveel r-en er in *embarrass* of *harass* geschreven worden kan de mensen zelden boeien, maar men komt gemakkelijk aan de praat over de vraag of die woorden rijmen.

Dit cultuurverschil uit zich ook in de afwezigheid van structurele uitspraak-*counselling* bij de Nederlandse omroepen en het florierende bestaan van de *English Pronunciation Research Unit* van de BBC, die niet alleen adviezen geeft aan programmamakers van de BBC over de uitspraak van vreemde namen en ongebruikelijke woorden, maar ook een website onderhoudt waarop vragen en commentaren over de uitspraak van het Engels kunnen worden ingediend. Praktische handleidingen en woordenboeken van de uitspraak van het Nederlands komen niet zelden uit België, zoals de ‘Alfabetisch-fonetische woordenlijst’ in Blancquaert (1950), de Coninck (1970), Paardekooper (1987)¹ en Timmermans (2004). Het heeft lang geduurd voor er een Nederlands uitspraakwoordenboek van het Nederlands op de markt kwam (Heemskerk & Zonneveld 2000).

Die relatieve desinteresse in uitspraak geldt vaak ook voor de manier waarop de uitspraak van het Nederlands moet worden weergegeven. De vraag is van belang voor het gebruiksgemak van transcripties in woordenboeken voor sprekers van het Nederlands als tweede taal, voor de uniformiteit in de notatie van uitspraak in wetenschappelijke verslagen, en voor een correcte weergave van de uitspraak van het Nederlands.

In dit artikel probeer ik vast te stellen wat de beste transcriptie voor het Nederlands is. Om die vraag te kunnen beantwoorden, is het van belang stil te staan bij de criteria die een rol kunnen spelen bij de keuze van een symbool (sectie 2). Sectie 3 gaat over de verschillende aspecten die bij de transcriptie van groepen klanken een rol spelen: de lettergreepstructuur, de klemtoon en woordstructuur. In Sectie 4 wordt het voorstel kort vergeleken met de in Heemskerk & Zonneveld (2000) gebruikte transcriptie.

2 De transcriptie van klinkers en consonanten

Een fonetische transcriptie is een niet-orthografische weergave van de uitspraak. Die komt in allerlei vormen voor, zoals wel te zien is in literaire werken ('eye dialect', bijv. *Kèk naar je ège!*) en taalgidjes voor toeristen (*vilt OO alstOObleeft vatt lang^usahmer spre^uykeh?* vgl. Lexus, sine datum), en ook in Henry Sweet's *Organic Alphabet*, een symbolensysteem dat van Alexander Melville Bell's *Visible Speech* is afgeleid, en dat even in beeld is in de film *My Fair Lady*. Fonetische transcripties die beantwoorden aan de principes van het *International Phonetic Alphabet* (IPA) zijn IPA transcripties. De in 1889 opgerichte International Phonetic Association is verantwoordelijk voor de keuzes van de symbolen en de beschrijving van hun betekenis. In een IPA transcriptie wordt er voor elke klinker en medeklinker een symbool gebruikt dat het IPA aan die klank heeft toegekend, of preciezer, aan een groep dicht bij elkaar liggende klanken waartoe de betrokken klank behoort. De huidige lijst staat in het *Handbook* (1999) en op <http://www.arts.gla.ac.uk/ipa/ipa.html>. In een groeiend deel van de literatuur op het gebied van de fonologie, fonetiek en spraakpathologie worden IPA transcripties gebruikt. In Noord Amerika gebruiken fonologen (nog) vaak niet-IPA symbolen, zoals [š] voor IPA [ʃ] en [ö] voor IPA [ø].

2.1 Soorten transcripties

Een uiting kan altijd op een aantal verschillende manieren worden getranscribeerd die alle voldoen aan de principes van het IPA. We classificeren die verschillende transcripties aan de hand van Abercrombie (1964, 1967).

Impressionistisch vs systematisch. Een transcriptie is volgens Abercrombie (1964: 17, 1967: 128) ofwel 'systematisch' ofwel 'impressionistisch'. Bij een impressionistische transcriptie probeert de transcribent een zo goed mogelijke symbolische weergave te maken van een gegeven uiting, al dan niet geregistreerd op een herhaald afspeelbaar medium. Anders dan bij een systematische transcriptie, kan er bij een impressionistische transcriptie geen sprake zijn van een 'correcte' transcriptie, omdat veel fonetische feiten op verschillende manieren kunnen worden weergegeven. Een hese uitspraak van de lettergreep [ba] kan worden weergegeven door de heesheid van de stembandtrilling in de klinker aan te geven, [ba̠], of in de medeklinker, [b^ha], of in allebei [b^ha̠]. Zolang men niet weet of, en zo ja hoe, die hese stembandtrilling functioneert bij het onderscheiden van klanken in die taal, valt op de vraag naar wat de beste transcriptie is geen antwoord te geven.

Dit artikel gaat niet over impressionistische transcripties.

Bij systematische transcripties kent de transcribent de taal en is er een fonologische analyse van die taal gemaakt, waardoor vooraf voor elke klank een symbool kan worden gekozen. Voor een systematische transcriptie is het niet nodig de uitspraak te horen. Iemand die het transcriptiesysteem en de bijbehorende taal kent, kan in principe eindeloos woorden transcriberen zonder die waar te nemen of uit te spreken, net zoals hij in staat zal zijn in stilte een brief te schrijven. Anders dan het geval is bij impressionistische transcripties, is in dit geval een transcriptie steeds fout of goed.² Fouten worden gemakkelijk gemaakt onder invloed van de spelling of de morfologie. Zo is het mogelijk dat iemand nooit een andere uitspraak van *zigeuner* gehoord of geproduceerd heeft dan een met een [s] aan het begin, maar op grond van de spelling toch een [z] transcribeert. (De gebruikelijke uitspraak is met een [s].) Net zo zou men *Ze heeft* in een zinnetje als *Ze heeft griep* als twee losse woorden kunnen transcriberen, ook al zou de spreker die woorden zelf als *zeeft* uitspreken. Dit probleem van de invloed van de spelling op de voorstelling van de uitspraak wordt vaak gezien als het belangrijkste obstakel bij het transcriberen (vgl. Vieregge 1985).

Voor een systematische transcriptie van Nederlandse woorden is dus een analyse vereist van het consonantsysteem, het klinkersysteem, de lettergreepstructuur en de klemtoon. De analyses die hier gegeven worden zijn voornamelijk gebaseerd op Mees & Collins (1982, 1983), Booij (1995), Gussenhoven (1999) en Rietveld, Kerkhoff & Gussenhoven (2004).

Allofonisch vs fonemisch. Vaak is de distributie van verschillende klanken afleidbaar van de fonologische context, in de zin dat de ene klank alleen voorkomt in contexten die het complement vormen van de contexten waarin een andere klank (of groep klanken) voorkomt. Dit doet zich volgens Blancquaert (1950) voor bij de klinker in *pot*, die vóór nasale medeklinkers geslotener is, dan in andere contexten. Een ander geval betreft de lange [a:] in *maal* en de korte [a] in *Maleis*. In beklemtoonde of gesloten lettergrepen wordt in het Nederlands een lange klinker gebruikt, en in onbeklemtoonde open lettergrepen een korte (Rietveld, Kerkhoff & Gussenhoven 2004). Wanneer in zulke gevallen verschillende symbolen worden gebruikt voor de voorspelbare klankvarianten is de transcriptie ‘allofonisch’. Zo noteert Blancquaert (1950) *pont* als [punt] maar *pot* als [pot]. Wanneer dit nooit het geval is, en er dus steeds eenzelfde symbool voor elke contrasterende klank wordt gebruikt, dan is de transcriptie ‘fonemisch’. Allofonische transcripties maken vaak gebruik

van diakritische tekens, die een symbool nader preciseren. Zo zou men ten behoeve van Duits-talige leerders van het Nederlands de liprondding in consonanten aan het einde van de lettergreep na geronde klinkers expliciet kunnen aangeven, omdat die runding bij coronale medeklinkers in het Duits vaak achterwege blijft: [b^wo:t^w], niet [b^wo:t] voor *boot*. De beste transcriptie voor de notatie van de uitspraak ten behoeve van L2-leerders zou dus heel goed allofonisch kunnen zijn, omdat de regel die de klankvariatie voorspelt moeilijk toepasbaar is, of omdat het fonetisch verschil tussen de allofonen voor de doelgroep onverwacht is.

2.2 De symboolkeuze

Als er een fonologische analyse voorhanden is, moeten er verstandige keuzes gemaakt worden uit de symbolen en conventies die het IPA-systeem biedt. Deze keuze wordt gemaakt op grond van een aantal verschillende overwegingen. Ten eerste valt er in Abercrombie's verhandeling een elementaire overweging te identificeren, die ik het fonetische principe noem. Dit principe vereist dat men een symbool kiest waarvan de waarde overeenkomt met de weer te geven klank. Het is bijvoorbeeld onverstandig een hoge ongeronde voorklinker weer te geven als [a], omdat deze klank in de verste verte niet lijkt op de *ie*-klank die wordt gehoord.

Naast het onderscheid tussen een fonemische en allofonische transcriptie, dat afhankelijk is van het *aantal* symbolen, maakt Abercrombie (1964) een onderscheid naar de *vorm* van de symbolen. Hij definieert 'typografisch eenvoudig' als 'overeenkomend met de vorm van een letter van het Romeinse alfabet'. Hoe geringer die overeenkomst, des te exotischer is het symbool. De gedachte hierbij is dat een exotischer symbool een kleinere groep klanken aanduidt, en dus fonetisch preciezer is, terwijl een symbool dat overeenkomt met een letter uit het alfabet een bredere groep klanken vertegenwoordigt (vgl. Handbook 1999:18).³ Naast een exotischere vorm van het symbool, kan een diakritisch teken worden gebruikt om de fonetische waarde dichter te benaderen. Zo zou bij de palato-alveolaire klanken van het Brits Engels steeds de liprondding kunnen worden aangegeven, als in [ʃ^wip] *ship*. Omdat er bij een analyse van een taal meestal een vrij gedetailleerde fonetische beschrijving voorhanden is of gegeven kan worden, valt de noodzaak voor een precies symbool vaak weg tegen het voordeel van de leesbaarheid en het gemak bij het gebruik van het toetsenbord. Dit laatste is natuurlijk van belang bij het gebruik van transcripties voor taalleergangen en woordenboeken.

Een derde overweging die hieraan toe te voegen valt betreft de traditie. Volgens de fonetische en typografische principes zou men voor de Engelse klinker in *back* het symbool [a] kiezen. Echter, [æ] is algemeen gebruikelijk, en om die reden te verkiezen boven het minder exotische symbool. Het gebruik van [æ] is ontstaan in een tijd dat de standaarduitspraak van die klinker in het (Brits) Engels klinker hoger was, meer [ɛ]-achtig, dan tegenwoordig. Zo kan een transcriptiesysteem, net als spelling, verouderen. Zoals vermeld in paragraaf 3.2, is deze opmerking ook van toepassing op het symbool [ʌ], dat voor de Engelse klinker in *luck* wordt gebruikt.

Een vierde overweging betreft het fonologische systeem. Stel dat een taal naast een [a]-achtige klinker twee ongeronde voorklinkers en twee geronde achterklinkers heeft. Het fonologische principe vereist dan dat dit klankensysteem wordt weergegeven als in (1), waar de symbolen op dezelfde regel elkaars tegenhangers zijn. Van het fonologische principe zou worden afgeweken wanneer de niet-hoge voorklinker als [ɛ] en de niet-hoge achterklinker als [o] zou worden getranscribeerd. Zo kan het goed zijn dat de klinker die met [u] wordt aangeduid feitelijk meer op een centrale [ʊ] of [i] lijkt, zoals in het Japans, of dat [o] in werkelijkheid meer een [ɔ] is, zoals in het Grieks. Vanwege de symmetrie wordt dan toch vaak de symbolisering in (1) aangehouden. Het wordt anders wanneer er in plaats van twee, slechts één geronde achterklinker is: de keuze uit [u, o, ɔ] zal nu afhangen van welk symbool de klank het beste weergeeft en het minst exotisch is. In Figuur 1 zijn de meeste IPA symbolen die voor de transcriptie van klinkers beschikbaar zijn in twee klinkerdiagrammen weergegeven.

(1) i u
 e o
 a

Een uiteindelijke beslissing, en dus het relatieve belang dat aan de vier principes wordt toegekend, zal afhangen van het doel waarvoor de transcriptie wordt gebruikt. In een beschrijving van de uitspraak van een vreemde taal zal een comparatieve behandeling gemakkelijk leiden tot het gebruik van exotische symbolen, om het verschil tussen vergelijkbare klanken uit de twee talen

expliciet te maken. Transcripties in woordenboeken zullen echter meer belang hechten aan het typografische principe, omdat de groep gebruikers minder specifiek is, en omdat de auteurs ervan zullen uitgaan dat gebruikers zich op de hoogte stellen van de precieze uitspraak van de verschillende klinkers en medeklinkers.

[ONGEVEER HIER FIGUUR 1]

3 De transcriptie van Nederlandse woorden

De vraag naar wat de beste transcriptie voor het Nederlands is valt in een aantal deelvragen uiteen. In paragraaf 3.1-3.6 worden de medeklinkers, de korte klinkers, de lange klinkers en de tweeklanken behandeld. Naast de analyse zelf en de keuze van de symbolen komen een aantal kwesties aan de orde die te maken hebben met variatie. In paragraaf 3.7-3.9 behandel ik klemtoon, lettergreep- en woordstructuur en de duur van de klinkers.

3.1 Consonanten

De Nederlandse consonanten staan in (2), gerangschikt naar plaats van articulatie (kolommen) en wijze van articulatie (rijen).

(2)	p	t		k		<i>pas</i>	<i>tas</i>		<i>kas</i>
	b	d		(g)		<i>Bas</i>	<i>das</i>		<i>Goethe</i>
	f	s	ʃ	x		<i>Fin</i>	<i>sas</i>	<i>chassis</i>	<i>gas/chaos</i>
	v	z	(ʒ)	ɣ	h	<i>val</i>	<i>zal</i>	<i>gêne</i>	<i>gas</i> <i>hat</i>
	m	n		ŋ		<i>mat</i>	<i>nat</i>		<i>tang</i>
	w	r	l	j		<i>wat</i>	<i>rat, lat</i>	<i>jat</i>	

Er zit weinig variatie in de notatie van de consonanten van het Nederlands. Het symbool [g] wordt ook als [g] geschreven. De labiale approximant is hier als [w] gegeven op grond van het

typografische principe. Het fonetische principe is wegens de variatie binnen de standaardtaal moeilijk toe te passen, omdat benoorden de rivieren deze consonant als [v] wordt uitgesproken (de labio-dentale approximant), maar bezuiden de rivieren als [β] (bilabiale approximant). Daarnaast geldt voor het noorden dat deze consonant alleen als [v] wordt gesproken wanneer hij aan het begin van de lettergreep staat, als in *wel* en *nieuwe*; aan het eind van de lettergreep wordt een licht geronde bilabiale approximant uitgesproken, als in *leeuw*. In veel gevallen is het niet zinvol deze regionale en allofonische verschillen in de transcriptie aan te geven. Overigens wordt vaak in fonemische transcripties het symbool [v] gebruikt, maar voor transcripties die zowel de zuidelijke als de noordelijke variant insluiten, zou [w] misschien een betere keus zijn.

Voor de fricatieven in *chloor*, *gloor*, *lachen*, *leggen*, *lach*, *lag* wordt in de Nederlandse standaardtaal over het algemeen een stemloze post-velaire of uvulaire fricatief gebruikt, die met [χ] wordt aangegeven. In het Standaardnederlands van België wordt een verschil gemaakt tussen een stemloze velaire en stemhebbende velaire fricatief, respectievelijk [x] en [ɣ] (Verhoeven 2005). Het contrast komt alleen voor aan het begin van de lettergreep, waar de spelling *g* de stemhebbende fricatief aangeeft en *ch* de stemloze. In een transcriptie van de noordelijke variant zou dus slechts één symbool worden gebruikt, waarbij tussen [x] of [ɣ] gekozen moet worden, afhankelijk van een afweging tussen het typografische en het fonetische principe. In de zuidelijke variant komt [x] overigens ook voor waar de spelling een *g* heeft. Dit geldt voor de coda van de lettergreep (*lag* en *lach* zijn homofoon) en in posities na obstruenten, waar traditioneel alleen stemloze fricatieven voorkomen. Dit laatste geldt ook voor het woordbegin binnen samenstellingen: [sx] komt voor in *wasgoed*, [tf] in *zitvlees* en [ts] in *rotzooi*.

Het fonetische principe vereist dat we [h] gebruiken voor de beginklank van *huis*, *haard*, omdat deze klank, anders dan die van het Engels en Duits, vaak stemhebbend is, zelfs na obstruenten (Rietveld & Loman 1985). Het verschil wordt duidelijk wanneer men met nadruk de *h* uitspreekt, alsof om duidelijk te maken dat die klank aanwezig is. Het typografische principe zou echter om [h] vragen. Als er geen bijzondere redenen zijn om het symbool voor de stemhebbende klank te gebruiken, dan verdient het alfabetische symbool de voorkeur.

3.2 De korte klinkers

De uitspraak van de klinkers in (3) en (4) is weergegeven in de klinkerdiagrammen in Fig.2. Het Nederlands kent de vijf korte ongespannen klinkers in (3), die in het linker diagram in Fig. 2 zijn weergegeven.

(3)	i	y	ɪ	ɔ		<i>kip</i>	<i>put</i>	-
	ε		a	ɔ		<i>bed</i>	-	<i>kop</i>
								<i>kap</i>

Van de symbolen in (3) is alleen [y] onderwerp van discussie. Van Heuven & Genet (2002) legden opnames die als illustratie dienen van de klinkers [ɪ, ø, œ] op de website van het IPA voor aan Nederlandse luisteraars, en vroegen hun om aan te geven welke van die klinkers het best overeenkomt met de klank in woorden als *bus*, *mont*, etc. De auteurs gingen uit van het fonetische principe: de beste keuze zou dat symbool zijn waarvan de fonetische waarde het meest overeenkomt met de in het IPA voorgeschreven norm. De illustratie die perceptief het meest overeenkwam met de Nederlandse klinker was die van het symbool [ø]. Echter, vanwege zijn hoge exotische gehalte, staat dit symbool het laagst genoteerd volgens het typografische principe. Maar ook volgens het fonologische principe is er reden niet voor [ø] te kiezen. Nederlandse ronde voorklinkers vormen, als in zoveel talen het geval is, een subset van de ongeronde voorklinkers, en gegeven het bestaan van [i] en [ɛ] is volgens dit laatste principe de enige vraag of de klinker van *bus* de tegenhanger is van [i] (dus [y]) of van [ɛ] (dus [œ]). De keus is niet moeilijk te maken: de klinker van *bus* ligt weliswaar wat lager is dan die van *mis*, maar duidelijk hoger dan die van *mes* (Adank, van Hout & Smits 2004). Daarom valt de keus op [y]. Hierbij moet men blijven bedenken dat, als eerder gezegd, een symbool voor een groep klanken staat, in dit geval gecentraliseerde voorklinkers tussen half-gesloten en gesloten, en niet verwijst naar een enkele, uitgesproken klinker (zie ook voetnoot 1).

Een vijfde overweging, een die niet in het voorgaande ter sprake is gekomen, kan men ontleen aan sprekers van varianten van het Nederlands die, zoals sprekers van het Duits, twee

geronde gespannen voorklinkers hebben, [ɤ] en [œ]. Voor deze sprekers komt de Nederlandse klinker van *bus* overeen met hun [ɤ], zodat ook op grond hiervan de keuze voor het symbool [ɤ] voor de hand ligt. Voor het achtergebied van de klinkerdriehoek rijst dezelfde vraag ten aanzien van de klinker van *kop*, die in tonghoogte het midden houdt tussen de hoogte van [ɪ] (de tegenhanger van [ʊ]) en die van [ɛ] (de tegenhanger van [ɔ]). In dit geval bestaat er in de literatuur geen variatie in het gebruik van het symbool [ɔ], en er lijkt geen reden af te wijken van deze keus.⁴

[ONGEVEER HIER FIGUUR 2]

3.3 De lange klinkers

Afgezien van de duuraanduiding, bestaat over de symboolkeus voor de lange klinkers geen verschil van mening. Ze zijn aangegeven in het rechter diagram in Fig. 2 en in (4). In (4) geef ik de [a:] als achterklinker bij wijze van symmetrie met de korte klinkers, ofschoon [a:] volgens Fig. 2 eerder een voorklinker is. De symboolkeus voldoet in hoge mate aan alle drie de principes. Behalve wanneer ze voorkomen vóór /r/ zijn de historisch lange klinkers /i:, y:, u:/ kort geworden in de standaardtaal. De distributie van deze klinkers is echter nog gelijk aan die van de lange klinkers en tweeklanken. Zo kunnen ze, anders dan de korte klinkers in (3), voorkomen zonder volgende medeklinker in het rijm (bijv. *wie* /wi/, */wi/).

(4)	i	y	u	<i>riet</i>	<i>Ruud</i>	<i>roet</i>
	e:	ø:	o:	<i>reed</i>	<i>reu</i>	<i>rood</i>
			a:			<i>raad</i>

De middenklinkers verkleuren naar boven, en zijn dus fonetisch tweeklanken. In posities vóór [r], als in *beer*, *beur*, *boor*, is de verkleuring naar een centrale tongstand. In dit verband zou de vraag kunnen rijzen waarom in (3) [ɪ] en [ɤ] als ‘hoog’ worden aangegeven, in plaats van ‘midden’.

Spelfouten van kinderen, die woorden als *peer* wel als *pir* spellen, bevestigen dat de [ɪ] ongeveer klinkt als het begin van de lange klinker [e:]. Wanneer we afzien van het duurverschil, is door de centrale verkleuring van die klinker in posities vóór [r] de perceptieve overeenkomst treffend, net zoals die tussen [ɣ] en [ø:] (vgl. *spurt* en *speurt*). Omdat de gelijkenis ook opgaat voor [ɔ] en [o:] (vgl. *sport* en *spoort*), zou het op het eerste gezicht voor de hand liggen de drie genoemde korte klinkers op één hoogte te plaatsen ('midden'). De argumenten voor de analyse in (3) zijn voornamelijk typologisch van aard. Het contrast tussen 'gespannen' en 'ongespannen' komt volgens Ladefoged & Maddieson (1996: 302) vooral voor in Germaanse talen en in talen die in West Afrika gesproken worden. Voor die laatste is het beschreven als een onderscheid tussen klinkers met 'geavanceerde tongwortel' ('+ATR', voor 'advanced tongue root') en zonder. Bij +ATR klinkers is het verticale deel van de tong dat zich tegenover de keelwand bevindt naar voren gedrukt, met als gevolg dat het horizontale deel tegenover het gehemelte naar boven komt, en soms ook wat naar voren. Zulke klinkers zijn dus over het algemeen wat hoger en soms wat meer naar voren gearticuleerd dan hun ongespannen tegenhangers. In de Germaanse talen is een voorwaartse stand van de tongwortel soms ook aanwijsbaar bij de gespannen klinkers, maar vaak is het verschil alleen in de stand van de tongrug terug te vinden. Het feit dat de ongespannen klinkers van het Nederlands met lagere en minder voorwaartse tongstand worden uitgesproken dan hun gespannen tegenhangers is vanuit dit typologische perspectief dus te verwachten. Het is daarom redelijk om de Nederlandse [ɪ] en [ɣ] op de hoogste regel te zetten in (4).

Een tweede argument kan worden gebaseerd op de aanwezigheid van [ɛ]. Wanneer [ɪ] een middenklinker wordt, moet [ɛ] een open klinker zijn, een beslissing die sterk in zou druisen tegen het fonetische principe. Die klinker is [a] of [æ], als in het Nederlandse *staan* of het Brits-Engelse *Stan*, klinkers die sterk verschillen van de Nederlandse klinker in *stem*.⁵

3.4 De tweeklanken

De symbolen voor de tweeklanken *lei*, *lui*, *lauw* staan in (5). Van deze zijn de keuzen voor *lui* en *lauw* enigszins controversieel.

(5) ϵi œy ou *lei* *lui* *lauw*

In de conservatievere varianten van het Nederlands beginnen de tweeklanken in een open middenpositie en eindigen hoog. De keuze van de symbolen in (5) ligt dus wat de tonghoogte betreft dicht bij de fonetische waarden. Voor wat de Nederlandse standaardtaal betreft, wijken ze in minstens één opzicht af van het fonetische principe. Net als dit bij de korte en lange klinkers het geval is, vallen de tweeklanken uiteen in drie groepen: vóór ongerond, vóór gerond en achter gerond. De afwijking zit in het eerste element van de tweeklank in *lauw*, dat ongerond is. Voor deze variant is dus het symbool [Λu] accurater, omdat het expliciet maakt dat, anders dan men zou verwachten, het eerste element weliswaar midden-open en achter is, maar *ongerond*, en de liprondding, zo die al aanwezig is, pas halverwege inzet. De ontronding van het eerste element is in de Belgische standaardtaal echter minder duidelijk, en dus zou voor een algemeen gebruik de symbolen in (5) de voorkeur verdienen.⁶

Een tweede commentaar betreft het gegeven dat het symbool voor de tweeklank in *lui* in verschillende publicaties met [Λy] is weergegeven, dit ondanks het feit dat geen van die publicaties het eerste element van die tweeklank als een achterklinker beschrijft. Dit gebruik gaat terug op 't Hart (1969), waarin excisies uit het spraaksignaal van de Nederlandse tweeklanken los werden beluisterd. Het eerste element van de *ui* klinkt ongeveer als (een licht geronde versie van) de klinker in het Engelse *cup*, die wordt weergegeven met [Λ]. Omdat 't Hart dit symbool alleen in deze functie erkende, heeft hij het met de fonetische waarde van de Engelse klinker ingezet bij de transcriptie van de Nederlandse tweeklank. De symboolkeuze voor het Engels gaat terug op een uitspraak met een ongeronde, mid-open achterklinker die aan het eind van de negentiende eeuw gebruikelijk was, en waarvoor [Λ] een goede keus is volgens het fonetische principe. De huidige Engelse uitspraak is een gecentraliseerde mid-open voorklinker, maar - het historische principe volgend - is men het oorspronkelijke symbool blijven gebruiken.

Zonneveld & Trommelen (1980) geven een aantal argumenten waarom de rijmen in *oei*, *ooi*, *aai* en *nieuw*, *ruw*, *leeuw* geen tweeklanken zijn, maar bestaan uit klinkers gevolgd door een /j,w/ in de coda, dus /uj, o:j, a:j/ en /niw, ryw, le:w/. Een belangrijk argument is het gegeven dat na de /j, w/ geen verdere consonant kan komen, */e:wp/, */ujp/. Dit volgt uit het maximale aantal van drie elementen in het rijm. Een tweeklank of lange klinker, inclusief /i,y,u/, geldt als twee

elementen, en elke consonant als één.⁷ De voorspelling dat, anders dan na [e:w] of [uj], na [ɛi, œy, ɔu] wel een consonant kan voorkomen, zoals in *rijm, kuip, pauk*, is inderdaad correct.⁸

3.5 De allofonische halfvokalen

Consonanten als [j,w] lijken ook voor te komen tussen klinkers. Deze half-vokaalinsertie (Zonneveld 1978) betreft de aanwezigheid van een stemhebbende overgang tussen klinkers die als een halfvokaal wordt waargenomen. De halfvokaal doet zich voor na niet-lage volle klinkers (de klinkers van (4) zonder de [a:]) en tweeklanken (de klinkers in (5)) wanneer de volgende lettergreep met een klinker begint, en ontleent aan de eerste klinker zijn lippenstand en het deel van de tong dat verhoogd is. Omdat ‘achter’ en ‘gerond’ in het Nederlands drie klassen klinkers heeft, zijn er drie fonetische halfvokalen te onderscheiden, als in (6).

(6)		voor ongerond	voor rond	achter rond
	<i>knieën, crue, toean</i>	'kni[j]ə	'kry[ɥ]ə	'tu[w]ən
	<i>reeën, reuen, showen</i>	're:[j]ə	'rø[ɥ]ə	'ʃo:[w]ə
	<i>rijen, buien, blauwe</i>	'rei[j]ə	'bœy[ɥ]ə	'blɔu[w]ə

De vraag is of in de hier behandelde systematische transcripties de halfvokaal zou moeten worden aangegeven. Merk ten eerste op dat niet steeds duidelijk is tot welk foneem de halfvokalen gerekend zouden moeten worden, /j/ of /w/. Als aangegeven in (6), zijn er drie halfvokalen te onderscheiden, een [j] na ongeronde voorklinkers, een [w] na geronde achterklinkers, en een [ɥ] na geronde voorklinkers. De interpretatie van de halfvokaal na /y/ is wellicht afhankelijk van de mate van lipronding, waarbij minder lipronding eerder [j] suggereert en meer lipronding eerder [w]. Maar het belangrijkste bezwaar tegen opname van symbolen voor halfvokalen is dat er een contrast bestaat tussen de allofonische halfvokalen en de fonemen /j,w/. Invoering van de halfvokaal zou het contrast tussen de echte consonant en de allofonische halfvokaal teniet doen. Vooral bij /w/ is het verschil duidelijk: *ruwe* /'rywə/, die in de noordelijke variant ofwel een bilabiale ofwel een labiodentale approximant kan hebben, rijmt niet op *cruë* /'kryə/ ['kryɥə], waar de halfvokaal in

alle varianten een zwak-gearticuleerde bilabiale klank is (Gussenhoven 1980). Voor de /j/ ligt de zaak minder duidelijk. Ik heb het idee dat mijn eigen uitspraak van *chiasme* bijvoorbeeld /xi'asmə/ is, niet */xi'jasmə/, als *jas*. En *ejectie* is /e'jeksi/, als *jek*, of *-jectie* in *projectie*, niet */e'eksi/, vgl. *reëel*. Voor het contrast *tussen* woorden is door Van Heuven & Hoos (1991) aangetoond dat de fonemen langer zijn dan de allofonische halfvokalen, en bovendien meer verschillen van de omliggende klinkers dan de allofonische halfvokalen (vgl. *die An*, *die Jan*), etc. Zij concluderen dan ook dat er althans tussen woorden geen sprake is van een fonologische regel.

Wegens het voorspelbare karakter van de allofonische halfvokaal en vanwege het bestaan van fonemische halfvokalen in vergelijkbare contexten, lijkt het beter het meervoud van *knie* als /'kniə/ te noteren, *toean* als /'tuən/, etc. Hierbij rijst wel de vraag of de gebruiker expliciet gewezen moet worden op het feit dat in zorgvuldige uitspraak na /a:/ en /ə/ een glottisslag wordt ingevoerd voor een volgende woord-interne klinker, als in *geëvenaard* /xə,[ʔ]e:və'nɑ:rt/ en *Israel* /'ʔ]isra,[ʔ]ɛl/.⁹ Met andere woorden, moet de transcriptie niet het verschil aangeven tussen klinkercombinaties met en zonder verplicht doorlopende stembandtrilling? Een mogelijk argument om wel de glottisslag op te nemen kan worden ontleend aan de relatieve complexiteit van de distributie van die klank. Hij komt optioneel voor wanneer de volgende klinker hoofd- of bijklemtoon heeft. Er is dus geen glottisslag in *chaos* /xɑ:ɔs/ *[xɑ:ʔɔs] of *sambaen* /'samba:ə/ *['samba:ʔə]. De vraag is niet van groot praktisch belang, vanwege het geringe aantal woorden waarin zo'n glottisslag is uitgesloten.

Ten slotte herhaal ik de observatie van Kager & Zonneveld (1986) dat in woorden die de klemtoon op de voorlaatste lettergreep hebben, een niet-sjwa in tweede positie, en een sjwa in de laatste lettergreep, structureel geen medeklinker in de onset van de laatste lettergreep kunnen hebben. Dit is bijvoorbeeld het geval in *Azië*, *stadium*, *Veluwe*, *continuum* /'a:ziə, 'sta:diəm, 've:lyə, kən'tinyəm/. Indien dit wel het geval was, zou de sjwa klemtoon aantrekken, vgl. *kantine* /kən'tinə/.

3.6 De marginale klinkers

Moulton (1962) wees erop dat het Nederlands een groep marginale klanken heeft. Marginale

klanken zijn beperkt tot onomatopeën en leenwoorden, zoals de klinker in *crème* en (*ik*) *blère*. Het subsysteem van lange klinkers in (7) is wat symboolkeus betreft onproblematisch.

(7)	i:	y:	u:	<i>team</i>	<i>centrifuge</i>	<i>rouge</i>
	ɛ:	œ:	ɔ:	<i>serre</i>	<i>oeuvre</i>	<i>zône</i>
		ɑ:			<i>cast</i>	

Naast de orale marginale klinkers heeft het Nederlands een mogelijk in vergetelheid rakende groep van nasale klanken, die in (8) staan. De gebruikelijke transcriptie zonder lengtetekens negeert ten onrechte het lange karakter van deze klanken (Ton Broeders, persoonlijke mededeling).

(8)	-̃:	-œ̃:	-ɔ̃:	<i>en<u>fin</u></i>	<i>parfum</i>	<i>bon</i>
		-ã:			<i>en<u>fin</u></i>	

3.7 De klemtoon

Nederlandse woorden van meer dan twee lettergrepen kunnen naast de altijd aanwezige hoofdklemtoon een bijklemtoon hebben. Voor wat de hoofdklemtoon betreft moeten veel woorden lexicaal gemarkeerd worden, omdat zij uitzonderingen zijn op de regelmatige klemtoonposities. De bijklemtoon is voorspelbaar wanneer de hoofdklemtoon gegeven is, maar de beschrijvingen van de Nederlandse bijklemtoon zijn onvolledig.

De woorden in (9a) hebben alleen hoofdklemtoon, zoals aangegeven met ['], terwijl die in (9b) meer dan twee lettergrepen, maar geen bijklemtoon hebben, en die in (9c) naast de hoofdklemtoon ook een bijklemtoon hebben, zoals aangegeven met [,].

(9)	a. 'oker	b. 'Veluwe	c. ,ledi'kant
	'soda	ti'rade	'oli, fant
	'sieraad	ge'lukkigere	,Mada'gaskar

Hoewel de positie van de hoofdklemtoon grotendeels voorspelbaar is, zijn er twee redenen om deze niettemin steeds in woordenboeken aan te geven (met uitzondering wellicht van eenlettergrepige woorden). Ten eerste zijn de regels die de positie voorspellen niet eenvoudig. Een korte formulering voor woorden van meer dan één lettergreep is die in (10) (Trommelen & Zonneveld 1989, Gussenhoven 1993, Booij 1995: 96).

(10) De hoofdklemtoon valt op de tweede lettergreep van achteren (de *penult*), tenzij:

- a. de laatste lettergreep gesloten is en een lange klinker heeft, in welk geval de hoofdklemtoon op de laatste lettergreep valt;
- b. de laatste lettergreep een ongespannen klinker heeft (zie (3)), gevolgd door één consonant, de penult open is en er een daaraan voorafgaande lettergreep is (de *antepenult*), in welk geval de hoofdklemtoon op de antepenult valt.

De tweede reden om de hoofdklemtoon aan te geven is dat het aantal uitzondering op (10) vrij groot is, en dat, voorzover mij bekend, de taalgebruiker woorden met regelmatige klemtoon en woorden met onregelmatige klemtoon niet als verschillende klassen ziet. Voorbeelden van de hoofdregel zijn *'soda*, *de'corum* en *Pa'lembang*. Voorbeelden van (10a) zijn *pi'loot* en *ˌledi'kant*, en voorbeelden van (10b) zijn *ka'lashnikov* en *'marathon*. Uitzonderingen op de hoofdregel zijn *ta'bak*, *ˌpara'plu* en *'domi,nee*, op (10a) *ˌpanta'lon* en *Hon'duras*, en op (10b) *'sieraad* en *'olifant*.

Als de hoofdklemtoon bekend is, dan is de bijklemtoon vrijwel geheel voorspelbaar. Echter, ook hier geldt dat de voorspelbaarheid niet evident is. De hoofdregel is (11).

(11) Een bijklemtoon valt op een lettergreep zonder sjwa, indien:

- a. dit de laatste is in het woord en de hoofdklemtoon niet onmiddellijk voorafgaat;
- b. deze de eerste of de derde is en een de hoofdklemtoon niet onmiddellijk volgt.

Voorbeelden van (11a) zijn *'mara,thon* en *'olifant*, en van (11b) *ˌledi'kant* en *ˌmini,mali'satie*. In *'soda*, *ta'bak* en *Hon'duras* komen dus geen bijklemtonen voor. De notatie van de bijklemtoon lijkt van minder praktisch belang, maar kan voor niet-Nederlandstaligen toch waardevolle informatie bevatten. Zo is voor Engelstaligen de plaats van de bijklemtoon morfologisch bepaald in woorden als *con,side'ration*, *in,terpre'tation*. Sprekers met een Engelstalige achtergrond zullen dus geneigd

zijn woorden als *consideratie* [ˌkɔnsidəˈraːtsi] en *interpretatie* [ˌintərprəˈtaːtsi] uit te spreken als [kɔnˌsɪdəˈraːtsi] en [ɪnˌtɛrprəˈtaːtsi]. Daarnaast zijn er niet geheel begrepen segmentele invloeden die de bijklemtoon optioneel naar de tweede lettergreep kunnen doen verhuizen, als in *caˌleidoˈscoop*, *gramˌmatiˈkaal*, *apˌpendiˈcitis*, *eˌlectriciˈteit*, *Jaˌneiroˈisme* (Jacobs 2003).

3.8 Duur van klinkers

De korte ongespannen klinkers in (3) komen alleen voor in gesloten lettergrepen en zijn altijd kort. De marginale klinkers van (7) en (8) zijn altijd lang, en zullen dus door middel van verdubbeling van de klinker of toevoeging van het lengteteken als lang dienen te worden aangegeven. De IPA beveelt het lengteteken aan, en dat is in dit artikel daarom gebruikt. *Cast*, *centrifuge*, *crème* en *bulletin* zijn dan dus [kɑːst, ˌsɛntriˈfyːʒə, krɛːm, ˌbʏləˈtɛ̃].

De klinkers in (4) variëren tussen kort en lang. De distributie van de lange en korte varianten van de vier niet-hoge gespannen klinkers wordt in de eerste plaats bepaald door de klemtoon: de lange komen voor in lettergrepen met hoofd- of bijklemtoon. Een tweede reden is de aanwezigheid van een consonant in de coda, op grond waarvan een woordfinale onbeklemtoonde gesloten lettergreep een lange klinker heeft. Duurmetingen met de klinkers [a:] en [i] in verschillende posities in het woord laten zien dat *Mina* [ˈmina] is, en *manie* [ˈmaːni], en generaliserend naar de overige lange klinkers heeft *foto*'s de structuur [ˈfotoːs], terwijl *foto* [ˈfoto] is (Gussenhoven 2000, Rietveld, Kerkhoff & Gussenhoven 2004). Hoewel deze regelmatigheid niet ingewikkeld is, lijkt het verstandig het duurverschil aan te geven door lange klinkers altijd een lengteteken mee te geven en korte nooit. Dit voorstel impliceert een allofonische transcriptie, omdat dezelfde klinker in beide posities kan voorkomen. Zo is de laatste klinker van *thema* kort, althans niet langer dan de klinker aan het eind van *rabbi*, maar is de klinker lang in *thematisch* (vgl. *rabbijnisch*, waar de [i] kort blijft). De transcriptie van deze vier woorden is dus [ˈteːma, ˈrabi, teˈmaːtis, rɑˈbiːnis].

De hoge gespannen klinkers [i,y,u] zijn lang in dezelfde context als de niet-hoge, maar kennen de extra conditie dat de klinker gevolgd moet worden door [r] in hetzelfde woord. Zo is de [i] lang in

hier, fakir, sieraad en *pierement*, [hi:r, 'fa:ki:r, 'si:ra:t, pi:rə'ment], maar kort in *hiel, piraat* en *admiraal* [hi:l, pi'ra:t, ,atmi'ra:l]. In beklemtoonde lettergrepen vóór [r] zijn de hoge klinkers kort, als na de [r] nog een andere consonant volgt dan [t,s]. Voorbeelden van zulke woorden zijn *wierp, kirsch, Ataturk* [wirp, kirʃ, 'a:ta,tyrk].¹⁰

3.9 Lettergrepen en woorden

De klanken van een woord worden verdeeld in lettergrepen. Dit betekent dat een reeks klanken die over twee woorden verdeeld is niet altijd op dezelfde manier gesyllabificeerd wordt als dezelfde reeks klanken binnen een woord. Zo is (*Fien de la*) *Mar slaan* anders dan *Marslaan*, waar de lettergreepgrens tussen [s] en [l] ligt. De term 'woord' duidt hier niet op een morfologisch, maar een fonologisch begrip, omdat de delen van samenstellingen afzonderlijke syllabificatiedomeinen vormen, zoals geïllustreerd wordt door Booij's (1995) *wet-staal* en *wets-taal*. Het ligt dus voor de hand de woordgrens aan te geven, bijvoorbeeld door middel van een spatie ([^lwet sta:l], [^lwets ta:l]). Judith Haan maakte me in dit verband opmerkzaam op de ambiguïteit in de spelling *valkuil*, dat naast de bestaande betekenis een type uil zou kunnen aanduiden. Een probleem wordt gevormd door medeklinkers die deel uitmaken van twee lettergrepen, de laatste medeklinker van de ene lettergreep en de eerste van de volgende. Dit verschijnsel doet zich tussen woorden voor wanneer de consonant waarmee het ene woord eindigt hetzelfde is als die waarmee het volgende woord begint, zoals in *doellijn, eettafel* en *reissom*. De duur van de medeklinker op de woordgrens komt ongeveer overeen met een enkele consonant aan het begin van een woord, en men zou dus in dit soort gevallen van 'degeminatie' een enkel symbool voor de medeklinker willen gebruiken.

Het zou echter verkeerd zijn deze ambisyllabische consonanten te transcriberen als woord-initiële medeklinkers, alsof het de woorden *doe-lijn, E-tafel* en *rij-som* zijn, die immers een andere uitspraak hebben. Het verschil komt vooral tot uiting in de langere duur van de klinker aan het eind van de lettergreep in de laatstgenoemde woorden. Wanneer het eerste woorddeel een gespannen klinker heeft (zie (4)) gevolgd door [r], dan is het verschil groter, doordat de hoge klinkers lang zijn als de [r] in hetzelfde woord volgt. De middenklinkers worden daarnaast niet meer als sluitende tweeklanken uitgesproken (als [ei, øy, ou], zie Fig. 2), maar als centraliserende

klinkers ([eə, øə, oə]). Om die reden wordt *vuurrood* met een lange [y:] uitgesproken, anders dan *VU-rood*, en heeft *beerrups* een andere allofoon van /e:/ dan *B-rups*. Om deze feiten weer te geven in transcripties zou de spatie, die volgens het voorstel in de vorige paragraaf tussen de delen van samenstellingen voorkomt, in het geval van ambisyllabische medeklinkers kunnen worden vervangen door een liggend streepje. In *eettafel* worden dan beide medeklinkers aangegeven, als in ['e:t-ta:fl], terwijl *E-tafel* ['e: ta:fl] is. Wel zal aan de gebruiker moeten worden uitgelegd dat in zulke gevallen een enkele consonant wordt uitgesproken. Het probleem strekt zich verder uit tot prefixen, die niet behoren tot hetzelfde fonologische woord als het deel waaraan ze zijn aangehecht, en die op dezelfde manier behandeld worden als de eerste delen van samenstellingen. In een woord als *onooglijk* kunnen *on* en *ooglijk* door een glottisslag worden gescheiden, wat correct gesuggereerd wordt door de transcriptie [ɔn 'o:xlək]. Bij *onnodig* is dit niet het geval: [ɔn-'no:dəx].

Het probleem van de ambisyllabische consonant doet zich ook binnen (fonologische) woorden voor na de ongespannen klinkers in (3), als in *Lisse*, *wennen*, *bukken*, *volle*, *lassen*. Ook hier sluit de medeklinker de eerste lettergreep en opent hij de tweede. Anders dan tussen woorden, doen zich binnen woorden echter geen meerduidige medeklinkerreeksen voor, omdat de syllabificatie voorspelbaar is. Wanneer we dus besluiten om, ondanks het probleem van de ambisyllabische consonanten, de woordgrens in samenstellingen aan te geven, dan valt het probleem van de dubbelzinnigheid in de lettergreepstructuur weg. Binnen woorden kunnen we een enkele medeklinker schrijven voor de ambisyllabische consonant, als in *Lisse* ['lɪsə], en vermijden we het probleem van de lettergreepindeling door geen lettergreepgrenzen aan te geven.

Hoe belangrijk de beslissingen over de representatie van ambisyllabische consonanten zijn laat zich het gemakkelijkst illustreren met een publicatie waarin andere beslissingen zijn genomen, Heemskerk & Zonneveld (2000).

3.10 Het belang van transcriptiekeuzes voor de praktijk

Heemskerk & Zonneveld (2000), verder HZ, wijkt in veel opzichten af van de aanbevelingen die in dit artikel worden gedaan. Sommige van die verschillen zijn triviaal, andere ingrijpend. Een triviaal verschil is dat HZ schreefloze versies gebruikt voor de symbolen van de International Phonetic

Association, passend bij het lettertype dat in HZ wordt gebruikt.¹¹

Minder triviale verschillen zijn opgenomen in Tabel 1. Een onverwachte beslissing betreft het gebruik van allofonische transcripties voor bepaalde varianten van medeklinkers, zoals de labiodentale [m̥] in gevallen als *banvloek* (zie Tabel 1a). De assimilatie van [n,m] naar [m̥] voor [f,v,w] is een optioneel verschijnsel, dat zich in snellere spraak voordoet, en zou daarom niet in een woordenboek hoeven te worden aangegeven. Bovendien is de uitspraak vóór [w] alleen mogelijk voor sprekers van de niet-zuidelijke variant, voorzover zij een labiodentale [v] gebruiken. Ook de notatie van stemhebbende obstruenten vóór [b,d], als in *bakblik*, *glasbak*, lijkt onnodig, hoewel die regressieve stemassimilatie algemeen wordt aangegeven in uitspraakwoordenboeken voor het Nederlands (Tabel 1b). Ook deze assimilatie is optioneel. Transcripties in uitspraakwoordenboeken moeten met succes zorgvuldig kunnen worden uitgesproken, en een al te nadrukkelijke stemhebbende consonant klinkt onnatuurlijk. Deze opmerking geldt niet voor de vermelding van de stemloze fricatief na obstruenten (progressieve stemassimilatie, als in *leeszaal*), die categorisch aanwezig is in de traditionele standaarduitspraak. Ook geeft HZ de allofonische halfvokaal aan in woorden als *Leo*. Tussen (fonologische) woorden wordt de halfvokaal echter niet door HZ aangegeven (Tabel 1c).

Zoals in 3.9 aangegeven, bevinden ambisyllabische medeklinkers als de [l] in *dille* zich in twee lettergrepen, *dil-* en *-le*, terwijl de [l] in *zielloos* zich niet alleen in twee lettergrepen, maar ook in twee fonologische woorden bevindt, *ziel-* en *-loos*. De beslissing of, en zo ja hoe, de lettergreep- en woordgrenzen aangegeven worden bepaalt daardoor mede de vraag hoe zulke medeklinkers moeten worden weergegeven. De keus is ruwweg tussen enerzijds de weergave van de lettergreep- en woordgrens en verlies van de mogelijkheid een enkel symbool voor de medeklinker te transcriberen, en anderszijds een enkel symbool voor de medeklinker en verlies van de mogelijkheid de lettergreep- en woordgrens aan te geven. HZ koos voor het laatste. In 3.9 heb ik voorgesteld woord-interne ambisyllabische medeklinkers met een enkel symbool weer te geven en de lettergreepgrens niet aan te geven, in navolging van HZ, maar om delen van samenstellingen (fonologische woorden) te scheiden met een spatie of liggend streepje, en de ambisyllabische medeklinker tweemaal te noteren. In Tabel 1e is te zien dat de oplossing van HZ ertoe leidt dat het verschil tussen bijvoorbeeld *roux-room* en *roerroom* wegvalt in de transcriptie, net als dat tussen deze twee en *Ruhr-Ohm* (of zo men wil *roerroom*, bijv. ‘oom aan het roer’).¹² Naast de ongewenste

neutralisatie in de transcriptie van dit drievoudige contrast, valt het verschil weg tussen segmenten die in één fonologisch woord staan (*tomatig*) en dezelfde segmenten in twee fonologische woorden, als te zien in Table 1f. In Tabel 1g laat ik ten slotte zien hoe het niet weergeven van de bijklemtoon ook leidt tot verlies van de duurverschillen in de laatste twee letergrepen van *longembolie* en *olijfolie*.

Tabel 1. Systematische verschillen tussen de voorgestelde transcripties en de transcripties die in Heemskerk & Zonneveld (2000) zijn gebruikt. Woorden die niet vermeld zijn in HZ zijn voorzien van een sterretje.

		Dit artikel	Heemskerk & Zonneveld 2000
a. Plaatsassimilatie van [n]	<i>banvloek</i> <i>aanwas</i>	'ban vluk 'a:n was	b'amjvluk 'aŋwas
b. Regressieve assimilatie	<i>glasbak</i> <i>lachbui</i> <i>leeszaal</i>	'ɣlas bak 'lax bœy 'le:s sa:l	ɣ'l'azbak 'l'aybœy 'lesal
c. Halfvokaal-insertie	<i>Leo</i> <i>coaxkabel</i> <i>coassistent</i>	'le:o 'ko:aks ,ka:bəl 'ko: asi ,stent	l'ejo k'owakskabəl k'oasistent
d. Duur van lange klinkers	* <i>NASA</i> <i>sieraad</i> <i>piraat</i> * <i>energieraad</i> <i>sliert</i> <i>Kirsch</i>	'na:sa 'si:ra:t pi'ra:t ,e:nɛr'zi ra:t [-nər-, -xi] sli:rt kirʃ	n'asa s'irat pi'r'at enɛrʒ'irat sli:rt kirʃ
e. Drie posities van een medeklinker op de grens van twee woorden	* <i>roux-room</i> <i>roerroom</i> * <i>Ruhr-Ohm</i>	'ru ro:m 'ru:r-ro:m 'ru:r o:m	r'urom r'urom r'urom
f. Verschillende aantallen woorden	* <i>toonmatig</i> * <i>tomatig</i>	to:n 'ma:təx to'ma:təx	tom'atəx tom'atəx
g. Verschil in bijklemtoon	* <i>longembolie</i> <i>olijolie</i>	'lɔŋ embo,li o'leif ,o:li	l'ɔŋemboli ol'eifoli

5 Conclusie

De uitspraak van het Nederlands laat zich goed transcriberen met behulp van de door het IPA voorgestelde conventies. Een systematische transcriptie kan meer of minder expliciet zijn, afhankelijk van de doelgroep. De motivatie van de keuze van de symbolen verloopt langs vier dimensies. Ten eerste kan voor elke klank een fonetisch preciezer of minder precies symbool worden gekozen. Ten tweede kan een symbool gekozen worden op grond van de mate van

overeenkomst met een letter uit het Romeinse alfabet, waarbij zowel een afwijkende vorm als toevoeging van een diacritisch teken voor grotere expliciteit kan zorgen. De derde dimensie is de traditie, de mate waarin een symbool eerder voor een bepaald foneem werd gebruikt, mogelijk in tijden waarin de uitspraak van dat foneem anders was. De vierde geldt de systematiek van het klanksysteem, de mate waarin het gekozen symbool past in een orthogonaal of symmetrisch opgezette groep klanken. Daarnaast kan een systematische transcriptie fonemisch of allofonisch zijn, waarbij in het laatste geval verschillende symbolen gebruikt worden voor context-gebonden varianten van hetzelfde foneem. Een uiteindelijke keuze zal afhangen van de doelgroep. Transcripties in uitspraakcursussen gericht op leerders met een specifieke L1-achtergrond zullen vanwege de contrastiviteit met de L2 vaak gedetailleerder zijn dan transcripties in uitspraakwoordenboeken voor een algemenere gebruikersgroep.

De weergave van ambisyllabische medeklinkers vormt een speciaal probleem bij de transcriptie van het Nederlands. Zij kunnen zich zowel binnen woorden voordoen als aan de grenzen van woorden. Binnen woorden wordt de ambisyllabische medeklinker voorafgegaan door een korte (ongespannen) klinker, als in *Lisse*, waar de [s] het eind van de eerste lettergreep vormt en tegelijkertijd het begin van de tweede. Op woordgrenzen bevindt de ambisyllabische consonant zich tegelijkertijd aan het eind van de laatste lettergreep van het ene fonologische woord en aan het begin van de eerste lettergreep van het volgende, als in *eettafel*. Er is geen geheel bevredigende oplossing voor de transcriptie van deze data. Woord-interne ambisyllabische medeklinkers zouden met een enkel symbool kunnen worden getranscribeerd, als in HZ, omdat er geen dubbelzinnigheid bestaat over de uitspraak. Aan woordgrenzen concurreert de ambisyllabische consonant echter zowel met een consonant die uitsluitend aan het eind van de laatste lettergreep van het eerste woord zit als met een consonant die uitsluitend in de onsets van de eerste lettergreep van het tweede woord zit. Voorgesteld werd om de delen van samenstellingen door middel van een spatie van elkaar te scheiden, en de spatie te vervangen door een liggend streepje als er zich een ambisyllabische medeklinker op de woordgrens bevindt, waarbij deze dubbel getranscribeerd wordt.

Ten slotte werd ervoor gepleit om allofonische duurverschillen bij de gespannen klinkers aan te geven, zoals in *NASA* [ˈna:sa], omdat de regels voor hun distributie onvoldoende transparant zijn, en tevens om hoofd- en bijklemtoneer aan te geven, tenzij het woord niet meer dan één lettergreep heeft. Anderzijds is er voor gepleit om bepaalde andere allofonische uitspraakfeiten niet te transcriberen, om te vermijden dat verschijnselen die typisch in snellere of informele spraak

plaatsvinden worden aangegeven in transcripties waarvan men een zorgvuldige uitspraak verwacht. Dit geldt de assimilatie van plaats bij nasalen, als in *banvloek*, *wanproduct* en *zingeving*, en regressieve stemassimilatie, als in *glasbak* en *schrikdraad*. Deze zouden als fonetische regels in een beschrijving van de uitspraak ondergebracht kunnen worden, eerder dan in de transcripties.

Dankbetuiging

Dit artikel heeft veel baat gehad bij de anonieme lezersrapporten die ik van de redactie ontving, en van de opmerkingen van Ton Broeders en Rachel Fournier.

Bibliografie

Abercrombie, David (1964). *English Phonetic Texts*. London: Faber and Faber.

Abercrombie, David (1967). *Elements of General Phonetics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Adank, Patti, Hout, Roeland van & Smits, Roel (2004). An acoustic description of the vowels of Northern and Southern Standard Dutch. *Journal of the Acoustical Society of America* 116, 1729-1738.

Blancquaert, E. (1950). *Practische Uitspraakleer van de Nederlandse Taal*. Derde uitgave. Antwerpen: De Sikkel.

Booij, Geert (1995). *The Phonology of Dutch*. Oxford: Oxford University Press.

Cohen, Anthonie (1971). Diphthongs, mainly Dutch. In: L. Hammerich, R. Jakobson & E. Zwirner (red.), *Form and Substance, Phonetic and Linguistic Papers presented to Eli-Fischer-Jørgensen*. Odense: Akademisk Forlag, 277-290.

Cohen, Anthonie, C.L. Ebeling, K. Fokkema & A.G.F. van Holk (1969). *Fonologie van het Nederlands en het Fries. Inleiding tot de Moderne Klankleer*. Den Haag: Martinus Nijhoff.

Collins, Beverley S. & Mees, Inger M. (1999). *The Real Professor Higgins: The Life and Career of Daniel Jones*. Berlijn: Mouton de Gruyter.

Coninck, R.H.B. de (1970). *Groot Uitspraakwoordenboek van de Nederlandse Taal*. Antwerpen, Utrecht: De Nederlandse Boekhandel.

Gussenhoven, Carlos (1980). Bespreking van W. Zonneveld & M. Trommelen (1979). *Inleiding in de Generatieve Fonologie*. Muiden: Coutinho. *Gamma* 4, 174-183.

Gussenhoven, Carlos (1993). The Dutch foot and the chanted call. *Journal of Linguistics* 29, 37-63.

Gussenhoven, Carlos (1999). Dutch. In: *Handbook of the International Phonetic Association*, Cambridge: Cambridge University Press, 74-77.

Gussenhoven, Carlos (2000). Vowel duration, syllable quantity and stress in Dutch. Rutgers Optimality Archive (ROA) 381. Te verschijnen in: Kirstin Hanson & Sharon Inkelas (red.), *The nature of the word: essays in honor of Paul Kiparsky*. Cambridge, MA: MIT Press.

Handbook (1999). *Handbook of the International Phonetic Association: A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hart, J. 't (1969).** Fonetische steunpunten. *Nieuwe Taalgids* 62, 168-174.
- Heemskerk, Josée & Zonneveld, Wim (2000).** *Uitspraakwoordenboek*. Utrecht: Het Spectrum.
- Heemskerk, Josée & Zonneveld, Wim (2002).** (Not the) Nederlandse Uitspraakwoordenboek. *Gramma* 9, 23-44.
- Heuven, Vincent J. van & Hoos, Annelies (1991).** Hiatus Deletion, Phonological rule or phonetic coarticulation? In Frank Drijkoningen & Ans van Kemenade (red.), *Linguistics in the Netherlands 1991*, 61-70.
- Heuven, Vincent J. van & Genet, Roos (2002).** *Wat is het beste IPA-symbool voor de u van put?* Lezing gehouden op de Dag van de Fonetiek, Utrecht, 19 december.
- International Phonetic Association (1999).** *Handbook of the International Phonetic Association: A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacobs, Haike (2003).** The emergence of quantity-sensitivity in Latin. In D. Eric Holt (red.), *Optimality Theory and Language Change*. Amsterdam: Kluwer, 229-274.
- Kager, René & Zonneveld, Wim (1986).** Sjwa, syllables, and extrametricality in Dutch. *The Linguistic Review* 5, 197-221.
- Ladefoged, Peter N. & Maddieson, Ian (1996).** *The Sounds of the World's Languages*. Oxford: Blackwell.
- Ltd Lexus (sine datum).** *Dutch Phrase Book*. London: Dorling Kindersley.
- Mees, Inger M. & Collins, Beverley (1982).** A phonetic description of the consonant system of Standard Dutch (ABN). *Journal of the International Phonetic Association* 12, 2-12.
- Mees, Inger M. & Collins, Beverley (1983).** A phonetic description of the vowel system of Standard Dutch (ABN). *Journal of the International Phonetic Association* 13, 64-75.
- Moulton, W.G. (1962).** The vowels of Dutch: Phonetic and distributional classes. *Lingua* 6, 294-312.
- Paardekooper, P.C. (1987 [1978]).** *ABN-Uitpraakgids*. Antwerpen: Standaard. (Eerste druk, Hasselt: Heideland-Orbis.)
- Rietveld, Toni & Loman, H. (1985).** /h/, stemhebbend of stemloos. *Glott* 8, 275-285.
- Rietveld, Toni & Heuven, Vincent J. van (2001).** *Algemene Fonetiek*. Muiderberg: Coutinho.
- Rietveld, Toni, Kerkhoff, Joop & Gussenhoven, Carlos (2004).** Word prosodic structure and vowel duration in Dutch. *Journal of Phonetics* 32, 394-331.

- Sturm, Arie (1992).** De grote Piet. In Hans Bennis & Jan W. de Vries (red.) *De Binnenbouw van het Nederlands*. Dordrecht: Foris. 1-11.
- Timmermans, Bernadette (2004).** *Klink klaar: Uitspraak- en intonatiegids voor het Nederlands*. Leuven: Davidsfonds.
- Trommelen, Mieke & Zonneveld, Wim (1989).** *Klemtoon en metrische fonologie*. Muiden: Coutinho.
- Verhoeven, Jo (2005).** Belgian Standard Dutch. *Journal of the International Phonetic Association* 35, 243-247.
- Vieregge, Wilhelm H. (1985).** *Transcriptie van Spraak*. Dordrecht: Foris.
- Zonneveld, Wim (1978).** *A Formal Theory of Exceptions in Generative Theory*. Lisse: Peter de Ridder.
- Zonneveld, Wim & Trommelen, Mieke (1980).** Egg, Onion, Ouch! On the representation of Dutch diphthongs. In Wim Zonneveld, Coetsem, Frans van & Robinson Orrin W. (red.), *Studies in Dutch Phonology*. Den Haag: Martinus Nijhoff. 265-292.

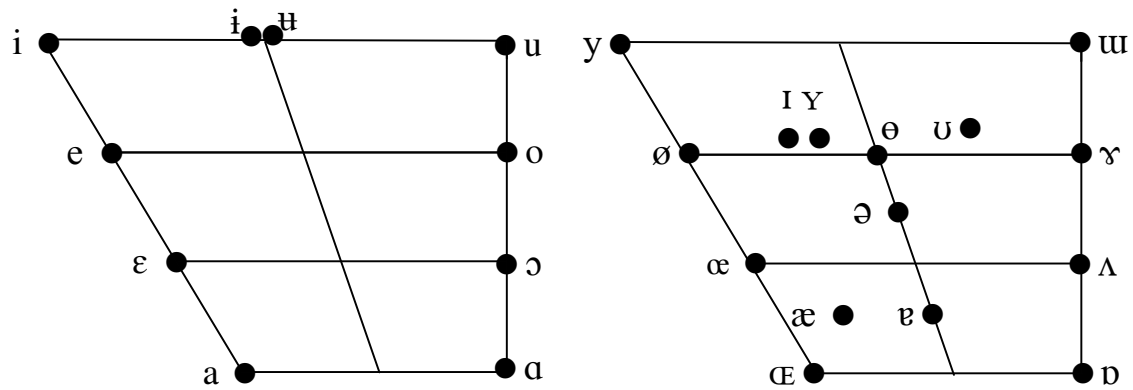

Fig. 1. Symbolen voor klinkers volgens de International Phonetic Association. De tien klinkers in het linkerdiagram en de acht perifere klinkers in het tweede diagram de ‘cardinal vowels’ van Daniel Jones. Deze klinkers zijn te beluisteren op http://www.let.uu.nl/~audiufon/data/e_cardinal_vowels.html

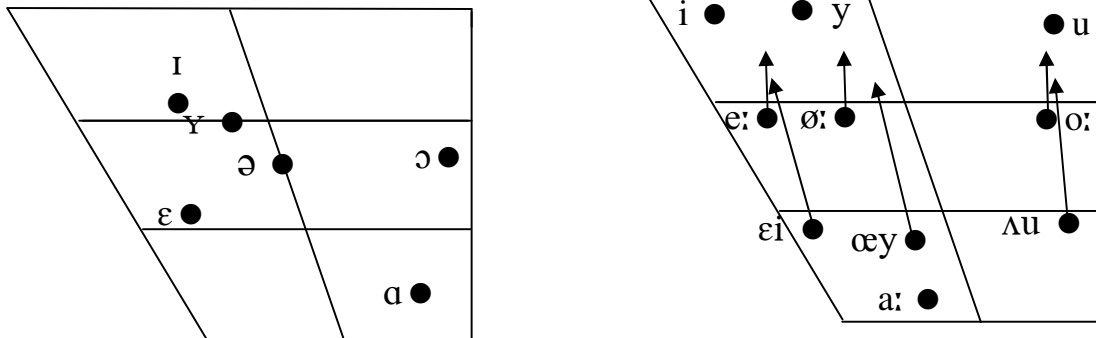

Fig. 2. De Nederlandse klinkers in (3) en (4) in een klinker diagram.

¹ Professor P.C. Paardekooper is weliswaar een Nederlander, maar was ten tijde van de publicatie van de *ABN-Uitspraakgids* werkzaam in Kortrijk (Sturm 1992).

² Ik laat hier buiten beschouwing dat woorden verschillende uitspraken kunnen hebben, zoals in het geval van *auto*.

³ Historisch gezien zou men alleen van de ‘cardinal vowels’ kunnen volhouden dat zij een unieke fonetische waarde hebben, als bepaald door Daniel Jones in 1907, toen hij de eerste opname maakte van deze klanken. Hij legde deze zelfbedachte klinkers vast om als taalafhankelijke ankerpunten te dienen bij de beschrijving van klinkerkwaliteit. Hij deed dit om te vermijden dat klinkers in vreemde talen beschreven moesten worden in vergelijking met de – onvermijdelijk variabele – klinkers uit andere, bekendere talen, een praktijk die in taalgidsen voor toeristen nog gebruikelijk is (Collins & Mees 1999). Maar het IPA kent niet zozeer een specifieke fonetische waarde toe aan een symbool, maar een *phonetic region*. Die fonetische bandbreedte wordt niet

alleen bepaald door de aard van de klank ([f] zal op het gehoor minder variatie kennen dan [e]), maar ook de mate waarin het symbool van een alfabetische letter afwijkt: hoe exotischer, hoe preciezer.

⁴ Een aantal dialecten hebben in het achtergebied twee geronde klinkers: het ‘rijkere systeem’ van Cohen, Ebeling & Fokkema (1969). Ik weet niet of sprekers van zulke varianten de Nederlandse klinker van *kop* met hun hogere [u] van *vos* of met hun lagere [ɔ] van *sok* gelijkstellen.

⁵ Alternanties als in *schip* - *schepen*, *gebed* - *gebeden*, *lot* - *loten* bieden niet echt een argument voor de analyse, vanwege historische verschuivingen die zich sinds de verlenging van de korte klinkers in het klinkersysteem hebben voorgedaan.

⁶ Voor de beschrijving van de noordelijke variant gebruikte ik in Gussenhoven (1999) [ʌu], terwijl Verhoeven (2005) voor de Belgische variant [ɔu] gebruikt.

⁷ De consonanten /t,s/ tellen niet mee, en kunnen daarom in principe altijd worden toegevoegd. Deze vrijheid bestaat ongeacht hun morfeemstatus, maar hangt wel samen met hun veelvuldige inzet als morfeem: *smient*, *ongerijm*[t], *iets ongerijm*[ts], *het ongerijm*[tst]. Zie ook sectie 3.8.

⁸ Een beoordelaar wees me op het argument in Cohen (1971) dat de verspreking *Daar kraant geen haai naar* (voor *Daar kraait geen haan naar*) laat zien dat de [j] in *kraai* een medeklinker moet zijn, omdat de literatuur over versprekingen laat zien dat alleen elementen die in dezelfde positie in de lettergreep staan met elkaar worden verwisseld.

⁹ Booij (1995) geeft ten onrechte aan dat de glottisslag niet mogelijk is vóór klinkers met bijkleemtoon, zoals de [ɛ] in de laatste lettergreep van *Israel*.

¹⁰ De laatste twee voorbeelden dank ik aan Paul Boersma.

¹¹ Een tweede notationeel verschil vloeit voort uit de afwijzing door HZ van het de door het IPA geadviseerde gebruik om het klemtoonteken vóór de beklemtoonde lettergreep te plaatsen. HZ plaatst het teken in de lettergreep, vóór de klinker. Zie ook Heemskerk & Zonneveld (2002).

¹² HZ motiveren hun beslissing op grond van de onacceptabiliteit van uitspraken als [z'il.los] voor *zielloos*. Anders dan in bijvoorbeeld het Engels, waarin een lange [l] gesproken wordt in vergelijkbare situaties (bijv. *soulless*), is de [l] in het Nederlands niet langer dan die in bijvoorbeeld *silo*'s. Dit bezwaar is echter te ondervangen in een beschrijving waarin de algemene afwezigheid van geminerende medeklinkers zou moeten worden uitgelegd.